

Кравченко В. Образна символіка у баладах Тараса Шевченка // Дивослово. – 2001. – № 7. – С. 5-7.

ОБРАЗНА СИМВОЛІКА У БАЛАДАХ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кравченко В. О.

Поняттям "символ" називаємо умовний знак на позначення суті якогось явища, предмета і т. ін. Це фігуральне поняття імпліцитно несе в собі інформацію про **порівняння** чогось із чимось, виступаючи тропом, артефактом, тотемом, який у контексті літературного твору може поставати образом, що є протилежністю натуралістичній приземленості. При цьому на місце враження та відчуття приходить узагальнення як реалізація суб'єктивних відносин поза світом людей. Символ є межею емоції поняття образу, його максимальним ступенем узагальнення в процесі апробації та універсалізації змісту з мовленнєвих контекстах і поза ними, що спричинює його іконізацію у вигляді містичного феномена, повір'я, тотема, фетиша.

Ім'я Тарас Шевченко - це символ України, "цілого народу, його плоті і крові..." Мрії, картини, певні комплекси почуттів Шевченкових балад — це загальноприйняті романтичною традицією прийоми для відтворення філософських аспектів світоспоглядання. Його поетичні образи є символічним уособленням любові, сили, слави, віри українського народу, його історії. Символізація д у баладах Т.Шевченка - це репрезентант романтичного способу відображення в конкретно-реалістичній розповіді. Для авторської манери письма характерні емоційність, поетичність, метафоричність, глибокий ліризм.

Символи у Тараса Шевченка — це естетичні центри художньої системи твору. Дівочу долю "потоптаного цвіту" поет змалював у баладах "Причинна", "Тополя", "Утоплена", "Лілея", "Русалка", "Чого ти ходиш на могилу?", "Коло гаю в чистім полі", "У тієї Катерини". Глибина передачі почуттів у таких творах досягається трансформацією фольклорної поетики,

варіативним розгалуженням символіки. У Т.Шевченка народні символи служать "засобом узагальнення й емоційного вираження конкретних людських почуттів, думок, настроїв, складних психологічних процесів"¹. Образи-символи утворюють парадигму романтичної умовності твору.

Глибоке відчуття життя, обізнаність з усною творчістю, з віруваннями та повір'ями допомогли поетові художньо інтерпретувати народну демонологію. Образи русалок - образи нижчої міфології, де естетичне переважає над марновірним. І завдяки цьому розповідь стає драматично напруженою, художньо виразною, насиченою ("Причинна", "Утоплена", "Русалка"). Чіткої межі між русалками й людьми немає. У "Причинній" русалки - це дівчата, "малії діти" з трагічними долями. Споконвічне існування русалок є реально-фантастичним, а найстрашнішим, жахливим, трагічним у їхньому "родоводі" є те, що привело їх туди з людського середовища. Ган- на з "Утопленої" - позашлюбна дитина багатії вдови, *яка перетворилася у русалку, і закоханий у неї рибалка- самогубець після смерті поводить ся так, як і за життя. "Нічого специфічного, "русалчиного" нема в Ганнусі (хіба що вона весь час чеше довгі коси), "рибалонька куче рявий" такий же закоханий і соромливий, мати і за життя була, як відьма"².

Таким чином, реальне й нереальне ніби трансформуються одне в одне. "Світ фантастики стає ніби екраном, на якому фіксується і відповідно освітлюється художником реальне, соціально зумовлене життя особи на землі, між людьми"³. Фантастичне постає як виправдання. Русалки — це утоплениці, нехрещені діти, якими знехтували "злі" люди, бо суспільство не

¹Коцюбинська М. Балада Шевченка // Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. — К.,

21961. - Т.2. - С.464.

З Н у д ь г а Г.-Українська балада (з теорії та історії жанру). І К., 1970. - СЛІЗ.

приймає таких дітей. З одного боку, русалки — образи, витворені уявою, з другого — це загублені життя сиріт. А це вже — земна реальність. Отже, витоки фантастичного, неймовірного, казкового поет шукав у реальному світі. "І в цьому Шевченко був... оригінальним і своєрідним"⁴. Засобом художнього відображення дійсності виступає символічне перетворення дівчини в рослину ("Тополя", "Лілея", "Коло гаю в чистім полі").

І.Франко зазначав⁵, що це греко-римський мотив. У міфології греків і римлян є багато творів про перетворення людей у дерева. Так, Дафна перетворилася в лаврове дерево, втікаючи від Аполлона; Аттіс перевтілювався в сосну, за зраду; Нарціс — у квітку без запаху, за самолюбство; Геліади — в тополі, з великого горя. Такі твори переходили від народу до народу. У поемі Торквато Тассо "Визволений Єрусалим" розповідається про перетворення Клорінди чарівницею Армідою в дерево. Коли її коханий почав рубати це дерево, озвався голос дівчини і розбив силу чарів. Такий мотив маємо і в українських піснях, коли мати нелюбу невістку перетворює на тополю. Саме це стало розв'язкою Шевченкової "Тополі".

Тонкий стан тополі постійно випробовується силою вітру. І це ще одна паралель до людського життя: на долю героїні випали життєві випробування, під тягарем яких вона, як і тополя, не зігнулася.

Нелегко бути двом тополям поряд ("Коло гаю в чистім полі"). Вони весь час у хвилюванні: "одна одну хилить", "мов борються". Життя дерев схоже на долю України — тому й стала тополя національним символом.

4 Там само. - С.115.

5 Ф р а н к о І. "Тополя" Т.Шевченка // Франко І. Повне зібр. тв.: У 50 т. - К., 1980. - Т.28. - С.85-86.

Невипадкова й назва балади "Тополя" і не тільки тому, що дівчина перетворилася на тополя, а передовсім тому, що тополя — незвичайний образ-символ, "символ дерева життя, символ добра і правди"⁶.

Символіка самотності розкривається через сприйняття тополі мандрівниками степу — чумаком та чабаном, через їхні роздуми про дерево-сироту. Важливим символом слугує тут і архетип чабана як посередника між природою і людьми.

Дівчина в баладі перетворюється на тополя, що є можливим за народним повір'ям про переселення **людської душі** в рослину. Віра в реальність перетворення - це міф Момент метаморфози нівелюється, трансформуючи міфологічну умовність у **метафоричну образність**, яка не відводить читача від **розуміння реальних причин трагедії, навпаки, допомагає глибше передати трагізм ситуації. Гнучка та висока тополя символізує красу дівочої вірності, ідею безсмертя кохання.**

Синтез свідомого й позасвідомого відбувається через символи і в баладі "Лілея". Казкові елементи є засобом художнього моделювання, за допомогою якого здійснюється ліричне саморозкриття. Образ Лілеї - символ цноти, душевної і тілесної чистоти, невмирущості людського духу й непорочної краси. Це символ гармонійної людини, прекрасної зовнішньо і внутрішньо. У творі органічно поєднано реалістичні й романтичні елементи: "Найганебнішим на Україні для дівчини було колишне насильне обстригання, яке символізувало неславу за втрату вінка, цнотливості. Така дівчина звалася "стрига" або "покритка", бо їй хлопці за зраду відтинали волосся, їй заборонялося ходити із непокритою головою... волосся, коса, зокрема, були символом незайманості, святості"⁷.

6 Керлот Х. Словарь символов. - М.: КЕЕІ-Бук, 1994.

Анна Гребінь (14 років). "Лілея"

Люди зганьбили невинну істоту, не збагнувши її внут- рішнього^ства. За це Бог поставив її "цвітом на сім світі..." Так, перевтілення дівчини у квітку є художнім засобом викриття соціального зла, що знищує людину. Перевтілення відбулося проти волі дівчини і трактується як акт злого наміру. А самі назви "Лілея", "Королевий цвіт" сприймаються як власні імена, що є символами людського життя.

Потенція образу-символу у Т.Шевченка невичерпна: він постійно осмислюється, відроджується в новому контексті. Дуб - дерево, що є символом сили й довголіття. Найяскравіша сила впливу його простежується в баладах. Автор прагнув повнокровно і багатогранно відтво силу вірувань пращурів у богів землі й неба, силу народу, усталеність його давніх традицій.

Так. дія у "Причинній" відбувається біля дуба "кучерявого", і тому такою трагічною видається розв'язка. Тут, біля дуба, зустрічалися закохані; дівчина виглядала козака; на дубі зозуля пророкує літа; під дубом русалки залоскотали дівчину; та й козак знайшов смерть під дубом.

Закономірною видається зустріч героїв під цим деревом ("Коло гаю в чистім полі"). У сиву давнину дуби вважалися священними. "За повір'ям, дуби ніколи не підпускають нечисту силу... саме тут полюбляли жити прадавні боги"⁸. Під густою кроною дуба немає місця злу.

Символ птаха в українській міфології закріпив за собою семантичну домінанту духовного пориву як людини, так і цілої нації. Тільки птах дає змогу відчутти свободу чи несвободу по-справжньому. Крик півня ("Причинна") сповіщає про кінець влади містичних сил, починається рух життя. Спів жайворонка та солов'я символізує продовження життя, тоді як кування зозулі - віщування чогось недоброго. У "Тополі" спів солов'я на калиновому'кущі і спів закоханих душ - паралелізм, що посилює поетичну трансформацію психологічного стану дівчини і козака. У баладі "Чого ти ходиш на могилу?" дівчина перетворюється на пташку. "Згідно з Лойфлером, пташка служила символом, наділенням величною силою, що передбачає очищення й натхнення"⁹. Пташки у баладі — це душі закоханих. Дівчина хоче разом зі своїм милим прилітати на калину. За традиційними уявленнями птахи на калині є ще й символом родинного життя, кохання. Калина - обрядовий символ, що несе в собі й сліди міфологічного світобачення: дівочість, краса й кохання, надія на одруження. Кетяги калини червоніють восени, в пору весіль. На морозі вони горять, як вогонь. Ця спорідненість з вогнем відбувається на основі психічних зв'язків: калина — символ кохання, внутрішнього горіння.

8 Скуратівський В. Русалії. - К.. 1996. - С.348.

9 К е р л о т Х. Словарь символов. - М.: REEL-book, 1994. - С.423.

Калина, посаджена на могилі, має і сумну символіку. Вона росте на могилах неодружених дівчат та хлопців. Але кущ калини ніколи не був символом смерті. Посаджена в головах калина символізує продовження життя у пам'яті рідних, народу.

В основі ворожінь ("Тополя") народні вірування в "диво", чарівну силу зілля. "Зілля — це символ смерті і відродження; магічного впливу на почуття, вчинки людини. її долю; надійного оберерега від нечисті"¹⁰.

Наближенню до народно-стильової манери ворожіння сприяє і традиційне використання символічної троїчності. Ворожка дала дівчині "дива", яке вперше треба випити до співу півнів, бо доки півні сплять, у природі правують темні й нечисті сили, здатні чинити зло. У таку страшну пору, коли люди остерігаються виходити на вулицю, блукала і причинна. Спів півня тут - це спів пташки, якої боїться нечисть. Удруге треба випити зілля, "як стане місяць серед неба" і при цьому не хреститися, "бо все піде в воду"; і втретє - за умови, коли милий не з'явиться. Відповідні й наслідки: повернеться дівчині колишня врода; почується тупіт кінських копит і з'явиться милий. Якщо цього не станеться, то в силу вступає магічність числа "три". Помічено, що тричі можна починати одну й ту саму справу. Якщо і втретє не вдасться^ довести її до кінця, то тоді вже не поталанить, сподівання на щасливий кінець будуть марними. Вживання магічного числа "три" насторожує, **бо** образ трьох доріг адомий у народнопісенній ліриці як символ розлуки.

Умитися водою з незайманої криниці треба до третіх ітівніе, не зважаючи ні на які крики Природно, що дівчині треба змитися саме з криниці, бо вона символізує святість, чистоту й розлуку.

Вода має здатність творити добро. Міфологічна символіка води ("Чого ти ходиш на могилу?"), роса і сльози, тісно пов'язана з обрядовістю і несе в

10Словник символів. - 1997. - С.55.

собі ідею очищення. Символ конкретизує поняття "правди", чистоти. Дівчина звертається до калини: "Росою умий". Роса — це та животворяща сила, на яку має надію героїня: сльози - символ запліднюючого начала, і вони допоможуть їй зродити нове життя.

Образ могили найпоширеніший у ранній творчості поета бо на має багатогранну символіку. В могилі похована велич духу, дівочі сподівання на щасливе подружжя, солодкі юні мрії ("Чого ти ходиш на могилу?"), та й уся дія в цих творах відбувається на сподівання на щасливе подружжя, солодкі юні мрії ("Чого ти ходиш на могилу?"), та й уся дія в цих творах відбувається на могилі, що вже є символом кінця сподівань на продовження життя.

В естетці Т.Шевченка присутній образ руху. Герої подані в постійному русі, як правило, в русі-прагненні чи то дочекатися свого милого, а він теж поспішає назустріч ("Причинна"), діждатися матері ("Русалка"), чи то вихопити своє щастя, визволивши "брата" Катерини ("У тієї Катерини"); чи то у русі - осмисленні того, що вже сталося ("Лілея"). Звичайно, рух — це поступ, просування вперед. А в баладах рух - це подолання. Та герої балад приречені, бо джерело їхнього руху знищене, а відтак вони не мають майбутнього. Отже, традиційна для жанру балади смерть — логічне завершення життя-руху: прагнень, сподівань...

Таким чином, реально-життєві та фантастично- фольклорні елементи в баладах Т.Шевченка тісно переплетені. Поетика творів побудована на порівняннях і символах, які сконцентрували в собі енергію авторської концепції. Символ має асоціативну силу, що потенційно з'єднує образи й емоції як семіотичні елементи.